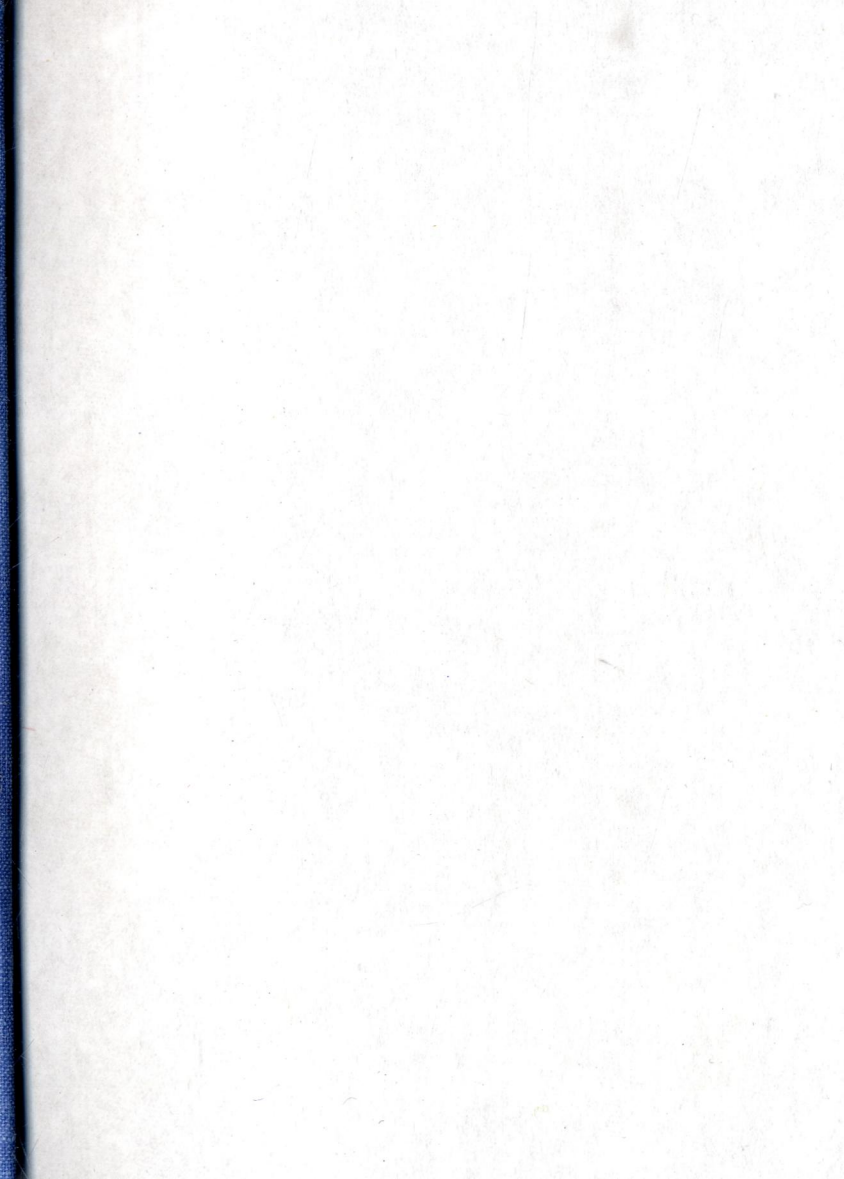

06 10/1.
да
Генерального Секретарства
земельних справах.

Укр

Хліборобські спілки.

(Що робити з землею).

Написали Б. Мартос і О. Синявський.

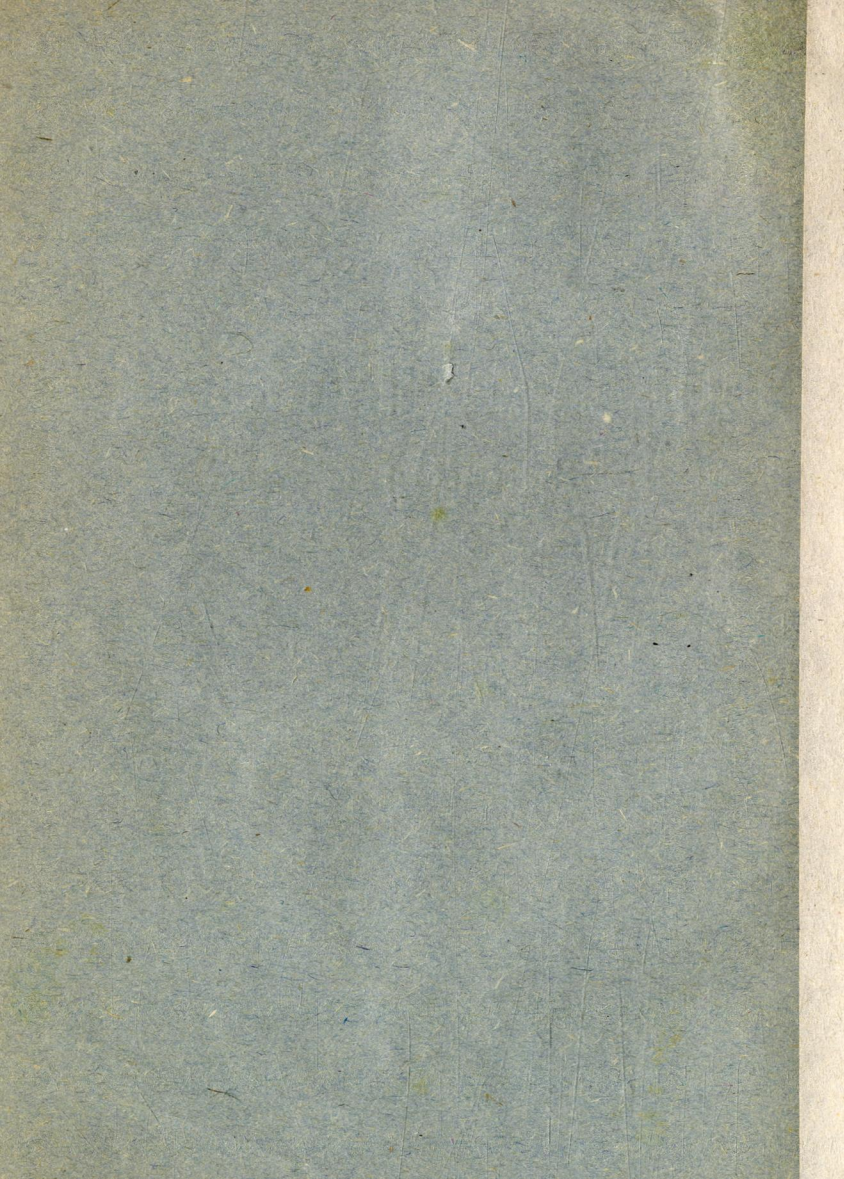

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Київ.

Друкарня „Послѣднихъ Новостей“, Думська площа. 3

1918.

I. Революція і земельне питання.

Революція принесла надію селянству, що настав час, коли вирішиться питання про землю та, як того вимагають інтереси трудового люду. Саму революцію наше селянство розуміє головним чином, як одібрання землі у панів і як визволення селянства з злиднів. Всі демократичні партії в своїй програмі ставлять домагання, щоби так чи инакше було збільшено кількість тої землі, що находиться в руках трудового люду.

У нас на Україні земельне питання має особливе значіння, бо промисловість у нас не розвинена, фабрик та заводів мало, трохи не всі селяне живуть з хліборобства і через те, коли немає своєї землі, і ніде заарендувати, то вже доводиться або шукати заробітку десь на чужині, або голодати дома. І статистика нам показує, що чим менше землі у селянина, то тим менше доводиться їсти йому і його сім'ї. Статистики Полтавського Земства робили записи, скільки хто їсть, і виявилось, що коли селянин засіває менше, як 1 дес., то в його сім'ї доросла людина з'їдає за рік тільки 13 пуд. всякого борошна; коли ж селянин засіває 1—2 або 3 дес., то вже в його сім'ї їдять борошна по 16 пуд. на кожную дорослу людину; коли ж він засіває 4—5 або 6 дес., то вже кожна доросла душа його сім'ї з'їдає борошна 18 пуд. за рік. Ті ж багаті, що мають по 25 і більше десятин, то вже з'їдають 22 п. на душу.

З сього видно, скільки доводиться недоїдати тому, хто мало має землі. І не тільки хліба мало вони їдять; статистичні записи показують, що і крупи всякої з'їдає доросла людина в тій сім'ї, що засіває менше, як 1 дес., тільки півпуда; там же, де засів 1—2 або 3 дес., крупи з'їдається вже 1 пуд на душу, а в більше багатих господарствах—пуд з третиною.

Так само і з мясом та салом: за рік доросла людина з'їдає мяса та сала:

там, де засівається менше 1	десятини .	25	фун.
” ” ”	1—2—3	десятини .	34 ”
” ” ”	4—5—6	” .	43 ”
” ” ”	7—8—9	” .	45 ”
а там, де засівається більше, як 9	дес.	50—60	”

І так чи візьмемо ми молоко, чи яйця, чи навіть оселедці, або сушену рибу, то статистика показує, що коли сім'я засіває менше, як 6 дес., то всього вона їсть менше, ніж треба і тим менше, чим менше у неї засіву.

От же, щоб врятувати від сього напівголодного життя, треба знайти якийсь заробіток для людей, а як більше ніде знайти, то треба дати їм можливість заробити коло землі. Тільки тоді зможуть люде жити людським життям.

Тільки даремно думають, що як дати нашим селянам землі, то вже все й буде гаразд. Ні. Як що се і допоможе кому, то далеко не всім. Добре буде тому, у кого є скот, є плуг і друге хліборобське знаряддя: як дадуть йому оброблять десятин 6—7, то вже він з голоду не буде пропадати і сім'я його буде сьак-так і обути і одіти.

Тільки ж, на біду, та сама статистика показує, що далеко не в кожного хазяїна є все, що для хліборобства треба. От хоч би взять ту ж саму Пол-

тавшину. На 1000 хазяїнів там по селах живуть із хліборобства або коло хліборобства 857 хазяїнів, а плугів у них єсть тільки 461, віялок—тільки III, а сіялок—27. А що до скота, то, при перепису в 1910 році, на Полтавщині записано в селах 78.894 хазяйства таких, що в них не було зовсім ніякої скотини.

Тепер ці люди, що мають мало скота та плугів, мало і землі орють і управляються, позичаючи по сусідах те, чого не хватає у своєму хазяйстві. Коли ж у кожного хазяїна буде 5 або й 6 дес., то вже тоді позиченим не одбудешся, та й позичити буде трудніше і доведеться так, що хоч голими руками землю ори.

А проте, коли землю поділити на дрібні хазяйства, та скота, плугів та й усякого хліборобського знаряддя треба буде далеко більше, ніж тепер його єсть, бо у дрібному господарстві цього всього треба більше, як у великому. Статистична перепись скота та хліборобського знаряддя показує, що по великих хазяйствах на 1000 дес. посіву було плугів 54, а по дрібних господарствах на 1000 дес. посіву було залізних плугів 98, та ще 5 деревляних. Так само і рал на 1000 дес. посіву приходилося:

по великих господарствах	50
а по дрібних аж	116.

Коли великі господарства держуть менше хліборобського знаряддя, то розуміється вже не через те, що не спроможуться купити, а просто їм так багато не треба, а в дрібних господарствах доводиться цього всього держати більше, бо в дрібному господарстві плуг більше лежить, ніж робить; і от хоч у половини хазяїнів і зовсім немає плугів, а проте, як почитать на 1000 дес. землі, то в них оказується плугів та рал більше, чим у панів, не через те, щоб у них були лишні плуги, а через те, що дрібне го-

сподарство того вимагає. Так само і скотини у дрібному господарстві треба більше держать ніж у великому. На кожні 1000 дес. всієї удобної землі у дрібному господарстві статистиками записано 220 шт. рогатого скота та 140 шт. коней, а в великих господарствах так само на 1000 десятин скота оказалось тільки 130 шт., а коней 70. От тепер і виходить, що, як буде забрана вся панська земля, та роздана на обробіток селянам, то селяне не матимуть чим її обробляти. Як що забрати весь скот і все хлібохобське знаряддя, яке єсть по економіях, та віддати його селянам разом і з землею, то і його нехватить, бо там, де на 1000 дес. землі треба було 70 коней, тепер треба буде вже 140, де плугів було 54, треба буде вже 100, де було 50 рал, то тепер треба буде вже аж 116. Ото ж на кожні 100 дес. треба буде додати 70 коней, 90 шт. скота, 50 плугів та 66 рал. От як візьмемо ту саму Полтавщину, де тепер по великих господарствах є більше міліона десятин землі,—коли та земля буде розділена на дрібні участки і передана для обробітку селянам, то не тільки з нею треба віддати їм увесь панський скот та знаряддя, а ще треба до того десь взяти тисяч 70 коней, та 90 тисяч штук скота, та 50 тисяч плугів, бо тисяч рал,—а де їх узяти?

Скота тепер не більшає, а меншає. Плуга тепер купити ніде, бо з заграниці привозу немає, а наші заводи підчас війни роблять плугів ще менше, ніж до війни. Так що плугів у нас та й всякого иньшого хліборобського знаряддя не більшає, а меншає. От і виходить, що діло прийдеться зовсім туго, і бідніше люде не знатимуть, чи їм коло тої землі з голими руками бідувати, чи плюнути на таке господарювання та піти знову в найми, або світ за очі на заробітки.

Як же селянство від цього врятувати?

Для того єсть тільки один спосіб—селяне повинні згуртуватись, обробляти землю не в роздріб, а товариством.

II. Хліборобські товариства.

От нехай, скажемо є нас півтораєста хазяїнів і кожен з нас може получить із земельного комітету по 7 дес. землі, а на всіх припадає 1050 десятин.

Замість того, щоб кожному обробляти землю окремо, ми давайте зложимо товариство, та й будемо вести хазяйство гуртом.

От вже перша вигода буде та, що одміряти 1050 дес. буде легше і швидче, чим розміряти ту землю на клаптики по 7 дес. в кожній, та ще так, що б не досталося одному краший участок, а другому гірший.

Та ще як розбить на участки, то скільки землі марно пропаде *на межі та на дорож*, та ще на межах ростиме всякий бур'ян, що засмічуватиме поле.

У гуртовому ж хазяйстві меж буде менше, та й на дорож доведеться покинути землі куди менше, ніж тоді, як буде 150 хазяйств.

Далі. На 150 дрібних господарств треба мати 150 плугів, та 240 рал, а як буде одно велике господарство, то на 1050 дес. землі, як ми бачимо, досить буде 50 плугів та 50 рал.

Ото ж всякого хліборобського знаряддя у гуртовому хазяйстві треба менше на ту саму землю.

За те можна завести такий інвентарь, який оказується не підсилу дрібному господарству. У гуртовому господарстві можна мати товариські віялки, сїялки, культиватори, екстірпатори, жатки та сінокоси,

діскові борони, залізні катки і все те, на що не спроможеться дрібне господарство. У великих господарствах тепер уже появились парові плуги (трактори), які дрібним хазяйствам ще й не снилися. А ще ж той самий паровик можна приладити і до товариської молотилки, можна їм і снопи возити; єсть тепер такі, що один потягне 10 возів із снопами та ще й ітиме швидче, ніж воли. Можна той самий паровик і до товариського млина приладити, а як робитимуть 150 хазяйнів кожен нарізно, то нічого того їм зробити не вдасться.

Щоб вести хазяйство на 1000 десятин 150-ти хазяйнам, треба мати не менше, як 150 коней та штук 300 скота, а як буде одно товариське господарство, як ми вже бачили, досить мати 70 коней та 130 шт. скота, щоб обробити 1000 десятин.

Ото ж у великому гуртовому хазяйстві робочого скота можна держати далеко менше.

Замість того можна більше держати молочних коров та свиней, бо у гуртовому хазяйстві доглядати за скотиною легше. Коли 150 хазяйнів пошлють пасти свій скот, то треба 150 пастухів, а коли та скотина буде пастись вь гурті, то хіба пастухів треба стільки? В гуртовому господарстві легко завести машини для переробки молока, от як сепаратори то що.

В гурті і діло робиться легше. Як що нас 150 хазяйнів буде вести окремо своє господарство, то всім нам, нашим жінкам і дітям цілий день доведеться працювати з раннього ранку до пізнього вечора, і все буде робота, та ще глянеш, там не вправився того зробити, а там другого. А чи хто бачив коли небудь, щоб пан, маючи 1000 дес. землі та держав. у себе круглий рік 150 наймитів та ще з жінками і дітьми?

А чого це так? Того, що у великому господарстві робочі руки використовуються краще, бо, скажемо, коло 3-х коров може управитися 1 людина, як і коло одної. Виходить, що як *працюватимемо товариством*, то кожному доведеться робити далеко менше, як поодиноці.

Замість того можна хазяйство поширити, завести щось таке, де б могли працювати вільні руки, чи, скажемо, садок або бжолки, чи ремесло якесь. Та й дітей тоді не треба буде так обтяжувати роботою, як тепер. Замість того, щоб гнати в поле одно теля та пару овець, дитина краще раніш до школи почне ходити.

А може в гуртовому господарстві ми будемо гірше працювати? Може як то кажуть, «гуртове—чортове»? Е, ні! Бо кожному буде соромно одстати в роботі від других, адже як косять косарі в одну валку, то ще дружніше робота йде, бо й найслабший косарь із сил вибивається та тягнеться за кращим.

Як раз навпаки. Гуртом хазяйство вести ще краще, ніж поодиноці. Справді трудно найти такого хазяїна, щоб добре знався і на скотині, і на огородині і на тому, коли краще хліб посіяти: один одно добре знає, а другий—друге, а в гурті то вже всі прислухатимуться до того, хто найкраще діло знає. Зайде балачка за скотину, слухатимуть того, хто на скотині знається, почнуть радитись за огород, послухають того, хто на цьому добре розуміється. Між 150 хазяїнами найдуться і такі, що краще ведуть господарство, і такі, що не вміють його вести, як слід, а вже в гурті господарство буде вестись так, як порадять ті, хто знає, як найлучче його вести. А обробити землю впору та як слід, то й урожай буде більший. Хіба ми не бачимо, як часто у двох хазяїнів земля однакова, а родить зовсім не однаково, а

особливо огороди та баштани. Ми знаємо, що єсть такі спеціалісти, у яких, скажемо, баштан що року удається так, як ні в кого із сусідів, бо він добре знає, як садить баштан. От у товаристві кожен такий спеціаліст добре поставить діло не в своєму тільки, а у всьому гуртовому господарстві. Чого у панів краще родить? Того, що земля у них краща? Ні! Саму найкращу землю можна довести до того, що вона бур'ян родитиме. Пани держуть добре вчених управляючих, агрономів, які знають, як добре поставити господарство. От так і в гуртовому господарстві найкращі хазяїни, найбільше тямущі у господарстві, будуть перед вести, всьому лад давати.

Статистика, що веде з году в год записи урожаю, показує, що по великих економіях десятина дає далеко більший урожай, ніж у дрібних селянських хазяйствах.

Пересічно за 10 років (з 1905 по 1914 рік) десятина жита давала урожаю:

в дрібних хазяйствах	62 пуда
в великих "	97 "

Пшениця озима:

в дрібних хазяйствах	66 пуд.
в великих "	87 "

Овес:

в дрібних хазяйствах	65 пуд.
в великих "	88 "

Гречка:

в дрібних хазяйствах	44 пуд.
в великих "	63 "

А всі хліба разом за 10 років дали по Полтавській губернії такі урожаї на десятину:

		в дрібних хазяйствах	в великих хазяйствах
В 1905 році		62 п.	89 п.
„ 1906 „		47 „	71 „
„ 1907 „		44 „	68 „
„ 1908 „		43 „	67 „
„ 1909 „		62 „	95 „
„ 1910 „		59 „	77 „
„ 1911 „		60 „	79 „
„ 1912 „		58 „	86 „
„ 1913 „		69 „	106 „
„ 1914 „		53 „	80 „

Ото ж як розкинуть на один год, то в середньому виходить, що всякого хліба родить на десятину на Полтавщині;

в дрібних хазяйствах 56 пуд.

в великих „ 82 „

Саб то десятина, в великих господарствах дає на 26 пуд. більше, а ніж у господарстві дрібному, трохи не в півтора рази. З цього видна пряма вигода вести господарство гуртом, так, щоб воно було, як одна велика економія, щоб можна було його вести так, як указує наука.

Ніяка велика переміна в хазяйстві не обходиться без того, щоб на якийсь час не понизився з нього дохід, а така величезна реформа, як перехід всієї

землі з панських рук до рук трудового люду, повинна викликать підупад господарства на всій нашій Україні на кілька років, і ми повинні всі сили направити на те, щоб цей підупад був, як можна менший і скінчився як найшвидче. Коли ми просто візьмемо всі панські землі та передамо їх земельним комітетам, щоб ті роздавали їх людям, розділяючи на дрібні участки, так, щоб кожен сам по собі вів господарство, то не хватить тоді ні скота, ні плугів, а ні всякого другого хліборобського знаряддя, і ніде його буде купити, щоб обробити всю землю, та може не хватить і робочих сил, бо війна забрала міліони найкращих робочих рук і хоч би війна й скінчилася скоро, то чи ж всі вони вернуться? В багатьох сім'ях буде тільки вдова та сироти, а справжнього робітника, справжнього хазяїна, який би направив діло, не буде. А скільки буде калік? а скільки буде таких, що хоч і має руки, так ті руки не звикли до сільського господарства, бо раніше він, як не мав землі, або мав її обмаль, служив десь у наймах, в пастухах або що, то який з нього буде хазяїн? Щож з усього того вийде? Як я вже казав у дрібних хазяйствах і так земля дає урожаю менше на 26 пуд. на десятину, і навіть тоді, коли б можна було дістати скільки треба і живого і мертвого інвентаря, і коли б війна не вирвала міліони рук робітничих, то й то кожна десятина землі, що перейшла б до рук селянства, дала б недобору 26 пудів, а зараз у нас на Україні в панських руках більш. як 15 міліонів десятин, а як буде вона поділена на дрібні господарства, то на Україні получится недобору хліба коло 400 міліонів пудів, себ то чотириста тисяч вагонів усякого хліба. Україна годувала хлібом і Росію, і Францію, і Англію; і в Німечину йшов наш хліб, а за те звідти, з усіх країв везли до нас і машини, і одержу, і всякі інші

товари, бо у нас на Вкраїні фабрик зовсім мало і нічого цього свого у нас немає. А цей же недобор ще збільшиться, бо як не хватить скота, плугів або рук робочих, то ще чого доброго не вся земля буде й засіяна. От, як тепер в де-яких повітах селяне за-орюють і засівають панську землю, а свою кидають незасіяною, бо не вправляються

І от як буде у нас на Вкраїні такий великий недобор хліба, то що ми тоді повеземо на продаж в чужі землі, щоб купити там всякого краму? Або доведеться самим недоїдати та продавати, або ж доведеться голим та босим ходити. А що буде, як на-роду ще намножиться? Доведеться тоді такі злидні терпіти, яких і тепер ще не знаємо.

А може хто скаже: «що мені до всієї України? аби мені було добре». Так, може хтось один якийсь і викрутиться з біди, та тільки як же наперед узнати, хто цей один буде? А сотні будуть бідувати. Получить чоловік на свою сім'ю десятин, скажемо, шість землі, почне хазяйнувати, а тут того в хазяйстві немає, другого не хватає, а купити і нізащо, і ніде. Поки бігатиме по сусідах—робота стоїть. Невпору виорана, невпору засіяна земля вродить тільки половину того, що могла б дати. І збере чоловік хліб, а й не знатиме, чи його на зиму для сім'ї оставить, чи продати та справити одежу, а сім'я, виходить, хай вже недоїдає, так, як і раніш недоїдала, і буде чоловік круглий год піт проливати над тою землею, а все одно буде голодати і обідраний ходити не краще, як і тепер.

Зовсім друге буде, коли вдасться нам позаводити скрізь хліборобські товариства. У товаристві можна роботу так між собою розділити, що й для каліки якась робота знайдеться, хоч, скажемо, й легша. В товаристві будуть корисними й ті, хто не вміє

добре вести господарство, бо сам десь по наймах служив: він робитиме за умілими, та й сам коло них умілим стане. Хай на 100 душ товариства умілих буде тільки 10, так і то вони все товариське господарство поведуть як слід. І інвентаря тепер хватить, та й робочих рук, як ми бачимо, треба буде менше, а врожаї будуть не згірше, як і тепер по економіях, бо в великому товариському господарстві можна діло поставити так, як у найкращій економії. Та ще й краще, бо на товариській землі робитимуть не наймати на пана, а саме товариство на самих себе.

Я знаю, що наші люде не звикли до товариського господарювання, це діло для них нове, вони будуть боятись його, так треба з тим страхом боротись. Колись боялись кредитні т-ва заводять, а тепер в кожній волості є свій кредит, і всі бачуть, яке це гарне діло. Колись і в потребітельські о-ва не вірили, не хотіли в них записуватись, а тепер у нас на Україні рідко в якому селі нема своєї товариської крамниці. Так і тут. Попереду боятимуться, не будуть вірити, що з того прок вийде, а потім скрізь почнуть заводити такі хліборобські товариства, щоб гуртом обробляти землю.

Коли я пишу це, то хочу, щоб швидче люде прийшли до розуму, швидче взялись за це діло, щоб не пропало ні одного году.

Як коли доводиться чути, що треба швидче панські землі розбити на дрібні участки та переорати так, щоб і меж панських не можна було знайти, а як буде земля оброблятися товариством, то ніби то панські межі остануться.

Це може сказати тільки дитина. Адже ж, коли земля буде в народніх руках, то чи будуть люде обробляти її поодинці, чи будуть обробляти її това-

риством—невже вони випустять її з своїх рук? Гуртом же краще буде її боронити.

Ну, а як що пани знов візьмуть силу і вернуть старі закони і старі права на землю, то невже вони не зможуть одміряти собі землі наново стільки, скільки в них було до революції? І старих меж не треба буде шукати: одміряють де прийдеться.

Кажуть, що наші люди не звикли і ніколи не звикнуть вести господарство т-вом. Це не правда. Хіба вони не звикли убірати хліб попам толокою? Як зуміли завести кредитові та потребітельські т-ва, то зуміють позаводить і хліборобські, аби тільки розібрали, яке це гарне діло.

Ці хліборобські товариства не якась видумка, не якась химера. По чужих краях вони вже єсть. От, скажемо, в Італії, так там давно вже почали їх заводити, і вже добре розібрали, яка з них вигода.

Та й у нас на Україні вже єсть такі товариства: єсть в селі Зазирках і селі Ворголі Глухівського повіту на Чернигівщині, в селі Морозовці Переяславського повіту на Полтавщині, в селі Пісчаному Полтавського повіту, єсть і по других місцях. Вже кілька років гуртом ведуть діло. Поїдьте та поживіться та розпитайтеся у них, як краще хазяйнувати, чи гуртом, чи поодинці. Всі вони в один голос скажуть, що хліборобське товариство, це—велике діло; що за гуртовою роботою вони не тільки поправили своє хазяйство—той корову, коня купив, той хату нову поставив—а ще й навчилися жити дружніше, навчилися шанувати один другого, помагати гуртом кожному, кому якесь лихо трапиться. Та й не диво. Коли чоловік працює сам собі, знає тільки себе, то привчається думати, що більше нікого йому й не треба, і може й зовсім одвик би від людей, як

би не боявся занудитись на самоті, і розвивається у людей себелюбство, байдужість до других.

Гуртова ж робота, та ще товариська, а не підневольна, та ще на самих себе, а не на пана,—та-та робота зближує людей, робить їх привітними, веселими, на такій роботі чув'ється сміх, робиться вона легко, —аж горить.

Кожен в другій людині привчається бачити не чужого, а свого, товариша, брата.

Важко почати тільки діло, а там воно само піде.

Б. Мартос.

III. Хліборобські спілки в Італії.

Що хліборобські спілки не є якась вигадка і що з них справді є для робочих людей велика користь,— нам буде цілком ясно, коли ми подивимось, як розвивалися й жили ці спілки в Італії. Уже в 1912 році було там биля 160 сільсько-господарських спілок, значна частина котрих обробляла землю гуртом. Членами сих спілок були безземельні, або в крайньому разі малоземельні сільсько-господарські робітники в числі від 200 до 500 душ на кожну спілку. Здебільшого нанятої для гуртового оброблення землі не ставало для того, щоб прикласти на ній усі сили кооперативу, і тому члени спілки працювали в своєму кооперативному господарстві по черзі, а в вільний час шукали роботи на фабриках та по чужих маєтках.

Проте, треба сказати, що члени хліборобських спілок були тісно з'язані з іншими кооперативами. Так, напр., в провінції Реджіо-Емілія в загально-кооперативній «камері праці» було «бюро сільсько-господарських кооперацій», котре і старалося направляти зайвих с. г. робітників на кооперативні роботи, де сами робітники були господарями своєї праці, як, напр., на кооперативні фабрики. А коли доводилося

найматись по чужих фабриках та маєтках, то й тоді наймалися не по одинці, а цілими гуртками, вимовляючи собі більшу платню та кращі умови праці.

Через те, що хліборобські спілки тут були цілком забезпечені робочими руками,—як вступати до спілки, так і виходити з неї було цілком вільно,—для сього не ставилось ніяких скільки небудь важних перешкод. Увесь же реманент (плуги, борони, сіялки, коні і таке инше) був гуртовий, так що члени спілки були з гуртовим господарством мало чим з'язані, окрім, розуміється, тих вигод, які давала їм спілка.

А вигоди сі були чималі, і се, розуміється, найбільше через те, що спілкові господарства поставлені були дуже добре. Тут по всіх правилах науки розвивалось й польове господарство, й годування худоби на м'ясо, й розведення молочної худоби і всякі инші галузі господарства. От як описує, наприклад, добродій Я. А. Дмитрієв один спілковий двір для худоби: „ми ввійшли у двір. 25 корів та биля десятка волів стояли в своїх стойлах. Вся худоба—кращих пород, велика, сита, гарно подивитись. В самому дворі чистота. Під ногами корів та биків поміст дерев'яний, а в середині, через увесь двір,—асфальтовий. Гній вивозиться двічі на добу (сутки) в купу за двором, і через те в дворі завжди чисто. Літо й зіму худоба держиться в дворі, і се спільчане рахують багато вигіднішим. Всієї худоби в спілці биля 150 штук, не рахуючи телят“.

Оскільки добре розвиваються гуртові господарства в Італії, можна бачити з прикладу Новеллярського кооперативу, в господарстві якого на тому самому шматку землі, де у попереднього арендатора витрачалось від 800 до 1000 робочих днів, тепер виробляється биля 10000 робочих днів, і з того нема

шкоди для чистого прибутку. Такий наслідок пояснюється тим, що в кооперативі стали розводити всякі вигідні рослини, як, напр., табак, рис, виноград. Ці рослини потребують биля себе багато роботи, а робочих рук, як уже сказано, тут було більш, ніж треба.

Дуже часто сільсько-господарські продукти тут же в спільці і переробляються (кооперативні маслобойні, сироварні, кооперативне вироблення вина), і се, розуміється також збільшує багатство спілок. Де які спілки так забагатіли, що почавши з нанятої землі, купили землі у гуртову власність.

Члени спілки не бояться якогось нещастя: хліб, худоба, господарські будинки—все то в них застраховане. Лекше також боротися спілкам з різними природними явищами, котрі руйнують господарську роботу: треба осушити болота—спілками лекше зробити необхідні для того роботи, треба забезпечити себе від засухи—спілки відводять воду в величезні рівчаки, з яких і направляють її на свої поля. Одного разу під час весняної повіді вода виступила з річки й стала заливати поля. Члени спілки збіглися враз, за кілька годин насипали вал і таким способом спасли свої поля; всі ж сусідні поля були затоплені.

Для того, що б як найкраще і як найправильніше можна було господарювати, Італійські хліборобські спілки, об'єднавшись в союзи, наймали собі агронома, який і давав їм ті чи інші поради. Через союзи ж дістають Італійські спілки потрібне для них хліборобське знаряддя, машини, коней, молочну худобу, краще насіння.

Головою всім справам спілки, як і скрізь, являються тут загальні збори членів спілки. Гуртовим

же господарством порядкує обране загальними зборами правління, яке призначає, коли треба, техніка, щотовода та всіх інших служащих і вказує їм платню.

Кожен член спілки дістає за свою роботу щоденну платню, але крім того, як справжній господарь своєї праці, він дістає в кінці року ще додаткову платню від чистого прибутку господарства по числу вироблених днів. Увесь же чистий прибуток поділяється так: найбільша частина його йде на число вироблених днів, частина—в спеціальні капітали спілки (на поліпшення та забезпечення господарства) і частина йде на паї. Так, наприклад, в Новеллярській спільці зі 100 карбованців чистого прибутку йде: на роботу 40 карб., 20 карб. в запасний фонд, 20 карб. в товариський фонд і 20 карб. на паї. Розуміється, те, що кожного року відчисляється щось у товариський фонд, дає змогу що далі, то все більше розвивати господарство. На розвиток господарства йдуть також ті паї, яких кожний член повинен придбати не менше одного (биля $2\frac{1}{2}$ карб.).

Італійські с. г. робітники добре зрозуміли користь гуртового господарювання. Вони вірять, що спілки не тільки приведуть їх до добробуту, але можуть їм здобути й необхідну освіту і зроблять з них свідомих громадян. При спілках засновуються бібліотеки, читальні, улаштовуються зібрання, вистави. Кожен член спілки почуває себе членом одної трудової сім'ї.

IV. Хліборобські спілки на Україні.

Одного часу хліборобські спілки на Україні, особливо на Херсонщині, завдяки ширій діяльності добродія М. Левицького, повставали десятками, але

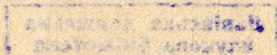
ці спілки були недовговічними. Головною причиною запенаду сих спілок було те, що спілкова земля складалася з дрібних розкиданих шматків, а при сьому дуже тяжко було налагодити гуртове господарство. До сього ж треба додати, що і тямущих людей, які б хотіли добре взятися биля сієї справи, у тих спілок не було, а хто би й хотів се робити, то тим царські слуги (урядники, пристапи, справники) ставили всякі перешкоди.

В цій книжці ми маємо оповісти про де які з тих хліборобських спілок які засновувались на більших шматках землі і про життя яких заходами Генерального Секретарства земельних справ зроблені нові дослідження. Ці спілки не являються тими зразками, по яким треба їх тепер закладати, але ми опишемо їх для того, щоб, розібравши, які хиби та достоїнства вони мають, можна було додуматись, як найкраще впорядкувати такі спілки, і для того, щоб показати, що серед нашого люду завести такі спілки цілком можливо.

Зазирнівська хліб. спілка.

Зараз ми маємо оповісти про хліборобську спілку, яка заклалася в одному з темних, малокультурних повітів України. Як при заснованні сієї спілки, так і в дальшому житті її ні земство, ні громадські організації, ні навіть просто інтеллігентні сили не брали абсолютно ніякої участі, і тому як господарювання, так і весь порядок роботи були організовані дуже просто.

Це є товариство в селі Зазирки Глухівського повіту на Чернігівщині. Засноване було в 1911 році. Один з селян зробив умову з конторою поміщика Скоропадського на своє ім'я а потім уже була зроблена

умова поміж селянами, що ввійшли до спілки, і офіційним арендатором. Це було зроблене тому, що контора хотіла мати стосунки не з цілим товариством, а з одною відповідальною особою. Офіційний арендатор мав жити на арендованій землі в поміщицькому хуторі, (хата, комора 2 сараї з загонами), доглядати його, і це було одною з причин того, що сей добродій мав де які привелеї, а саме: користувався усадьбою, клаптом луків для попасу і не висилав одного робітника.

Нанято було биля 140 $\frac{1}{2}$ десятин на три роки по 800 карб. на рік; в 1914 році аренда була поновлена, але плата змінилася з 800 на 1200 карб. на рік, при чому вносити можна було в три строки. В 1916 році аренда поповилась на тих же самих умовах. Розпреділялась нанята земля так: усадьби 1 $\frac{1}{4}$ дес., засівної землі 75 $\frac{1}{2}$ дес., сінокоосу суходольного 15 $\frac{1}{2}$ дес., сінокоосу болотяного 40 $\frac{1}{6}$ дес., під кущами та схилами 8 $\frac{1}{2}$ дес. Грунт—сірий суглинок з незначною кількістю перегною. Умови були поставлені слідуєчі: плодозмін 3-х пільний: 1) толока, 2) озимина, 3) ярина; арендатор повинен удобрювати по 10 дес. що року землі, по 100 возів гною на десятину; ремонт будівель (не капітальний) також на кошт арендатора; тини поправляються з поміщицького матеріалу. Ці умови прийняли на себе і всі товариші, котрі зробили з своїм односельчанином—арендатором окрему умову. В ній мається між иншим характерна обіцянка „слухатись“ свого посередника, а також застереження, аби товариші не крали нічого з спілкового добра—зłodій повинен у тричі більше заплатити того, що коштує крадене, і може бути зовсім виключений зі спілки.

Спершу хазяїв було 14, але в нанятому шматку рахувалось 16 долів, бо безпосередній арендатор за

раховував на себе аж три долі, поділивши земельні паї з двома з товаришів, а в останні часи двоє з товаришів, через зменшене у них робочих рук прийняли до себе також по одному хазяїну на кожную $\frac{1}{3}$ часть.

Хазяїнування було впорядковано так. Хоча плодозмін був трьохпільний, проте поля були дуже не рівні, бо треба було рахуватися з тим, що значна частина засівної землі була оточена землею Агарянської сільської громади, яка теж вела трьохпільний плодозмін. Так з 75 десятин засівної землі спілки один рік майже половина була під толокою, а два слідуєчі роки під толокою було значно менше ¹з засіву (дес. 15—20).

Інвентарь для обробітку складався з однокінних плужків та деревляних борін, при чому кожен виїздив на роботу з своїм інвентарем; гуртового інвентаря не було. Один тільки раз брали з економії сіялку.

Відповідно простоті інвентаря та обробітку просто було організоване і саме розподілення роботи: треба було орати, волочити, сіяти, косити—від кожного земельного паю (всіх паїв 16) висилався один плуг, одна борона, один сіяч, косарь і т. д. В разі хто по якимсь причинам не вийшов, то замість його поставляв робочого один з товаришів з тим, що той, хто не вийшов, замінить його другим разом, або пропустивший висилає другим разом більше робітників, ніж на його припадає. Ніяких виборних відповідальних органів у спілки немає. Завдяки тому, що всі товариші живуть в одному кутку і близько від нанятої землі (1 $\frac{1}{2}$ верстви) всі вони легко можуть збалакатись поміж себе про те, коли виходити на роботу. Простота обробітку землі та організації праці дає змогу обходитись без вироблення якогось хазяйственного плану работ.

Розподілення продуктів також робиться по числу земельних паїв. Діляться копами по жеребкам (16 жеребків). Луки не випасують, а діляться сіном, копицями.

Не вважаючи на дуже просте господарювання, можна ясно побачити, що гуртове хазяйство вигodne для товаришів. Так, наприклад, урожай хлібів у товаристві більший, ніж у сусідніх селян. Напр., звичайний врожай жита на десятину в Зазирках рахується 5—8 кіп, а середній врожай в товаристві—10 кіп, на десятину. Се можна пояснити з одного боку тим, що якась частина землі щорічно угноюється і з другого—тим, що селянські землі поділені на вузьенькі і довгі смуги, які іноді вузчі захвата борони, можна орати й волочити лише в одному напрямку, тим часом, як земля товариства, переорюючись і в довж і в поперек, добре перемішується, даючи тим змогу скористувати всі її родючі сили.

Крім того знищення меж, на яких завжди ростуть всякі шкідливі рослини, не кажучи вже про збільшення засівної площі,—забезпечує почасти меншу засміченість полів.

Всі ці умови, збільшуючи врожай майже у двічі, підіймають загальний добробут членів товариства. Коли ми поглянемо, які зміни внесли 6 років товариського господарювання, то побачимо, що у кожного господаря де що прибавилось.

Так з 15-ти розпитаних нами хазяїнів у кожного на круг придбано за 6-літній строк: землі 1,3 дес. (разом 19,2 дн.), коней 0,3 (разом 4 коней), овець 0,9 (разом 13), свиней 0,7 (разом 10), борін $\frac{1}{15}$ (разом 1), плугів $\frac{1}{15}$ (разом 1), віялок 0,3 (разом 4): не вважаючи на реквізіцію, число корів не зменьшилось.

З сього можна бачити, що й тут, при надзвичайно простому способі хазяїнування, гуртове хазяїство приносить значні вигоди. Отже, коли повести його на основі агрономичної науки, коли землю взяти в аренду на довгий строк і коли товариші об'єднані дужче, то і результати можуть бути ще більші.

Воргольська спілка.

Друга спілка при селі Воргол в тому ж Глухівському повіті на Чернигівщині значно менша по кількості землі, ніж тільки що описана. Всього землі нанято 44 дес., а членів спілки при заснуванні в 1913 році було 17. Своєї ж землі у кожного на круг до вступу в спілку було биля 4 дес. З сього видно, що спілкове господарство було тут лише підмогою для членів спілки, а головний інтерес мусів бути у своїх власних господарствах. Се як раз і підтвердилось тим, що з початком війни, зразу ж як тільки взятий був з господарства якийсь зайвий робітник, троє з членів покинуло спілку. Одною з важних причин, які роблять сю спілку менш міцною й вигідною, є також і те, що нанята земля розкидана аж у п'яти шматках, а при такій умові господарювання доводиться багато роботи витратити на переїзди, утрудняється догляд за господарством і т. и., а все разом зменшує вигоди спілкового господарювання. Крім того й умови аренди тут значно тяжчі — 715 руб. за 44 дес. на рік

Всі ж порядки що до організації роботи та поділу врожая і т. и. — здебільшого такі самі, як в Зазирківській спілці. Відзначається ж ся спілка від попередньої тим, що тут земля арендується всією спілкою, і у кожній члена мається лише по одному земельному паю. Крім того тут господарь, який не

вислав вчасно робочого, може іноді замість того заплатити грішми, котрі йдуть на виплату аренди землі.

Не вважаючи на те, що тут гуртове господарство було, очевидно, лише підмогою в житті товаришів, не вважаючи на розкиданість гуртової землі, спілкове господарство все таки було поставлене краще і врожаї на землях спілки були більші, ніж у оточених селян. В сьому нема нічого дивного; бо, як би просто не велося господарство у спілці,—воно ведеться тут по вказівках кращих, найбільш дбайливих господарів, і всі члени спілки в гуртовому господарстві повинні робити однаково добре. Чи те треба вивести гною, чи вибрати та заволочити, як слід, і тоді, коли треба,—все те робиться так, як постановляють, порадившись гуртом, члени спілки.

Селяне с. Воргол бачили вигідність гуртового господарства і з охотою засновували б ще такі спілки, та лихо в тому, що не було такої землі, яку б можна було для сього заарендувати. Ті поміщики, що віддавали землю в аренду, радніші були віддавати її багатіям—кулакам, щоб не валандатись з цілим товариством. Виділяти ж для спілок шматки з громадської землі—се здавалося селянам чимсь дуже важким, та й сама думка про се якось не йшла в голову. Але коли сталася революція і коли селяне почали сподіватися, що поміщицька земля перейде до їх трудових рук, то у Воргольців виникла думка, аби забрати й обробляти поміщицьку землю гуртом. Се показує, що в гуртовім господарстві не тільки нема нічого страшного, а що там, де спілки вже є, люде охоче тепер до них беруться, бо бачать від них користь.

Воздвиженське трудове браттво.

Чого можна досягти при гуртовому господарюванню і оскільки люди можуть жити по правилу: „всі для кожного і кожен для всіх“, показує приклад так званого „Воздвиженського трудового браттва“, котре лежить в тому ж таки Глухівському повіті на Чернигівщині. Це зовсім не є який небудь монастирь, або якась секта (штунди, євангелісти), як се можна подумати по назві спілки. Ні тут живуть такі ж самі православні християне, як і більшість наших селян, так же мають свої сім'ї, разом з селянами беруть участь у виборах до волостних та повітових народніх рад, до Установчих Зборів,—одним словом люде, як люде.

Але є одна велика ріжниця, котра робить все життя членів браттва зовсім не подібним до селянського. Се є те, що члени цієї спілки зовсім не мають своїх господарств: всі сільсько-господарські машини й знаряддя, коні, рогата худоба, свині, хати і навіть кухня—все те в них гуртове. Тут нема чого кожному члену спілки боятися за себе, або за свою сім'ю і дбати найбільше про своє кубельце: за його дбають всі так само, як і він за всіх. Живуть члени браттва душ по 30—50 в одному будинку (хаті), і кожний такий гурток людей є як наче одна окрема сім'я: у кожного такого гуртка є спільна кухня, в котрій жінки—члени браттва—по черзі варять страви; мається спільна їдальня; за молодшими дітьми доглядають спеціально призначені для того жінки, а тим часом всі інші члени браттва працюють по різних работах. Всі припаси (городина, м'ясо) і все, що потрібне для життя такої «братської сім'ї», береться з загальних запасів всього браттва, а все

окреме господарство «брацької сім'ї» обмежується хіба тільки тим, що при «сім'ї» держиться один, два кабанці, котрі поїдають остачу страв.

Всього землі брацтво має 5313 десятин, з них 1500 дес.—засівної землі, 300 дес. луків, а остання занята лісами та лісовими посадками. Оселя брацтва, що лежить у середині засівної землі,—се є ціле невеличке містечко, яке має свою церкву, свої школи (2 сільсько-господарських—одна хлоп'яча й одна дівоча—по 80 душ в кожній, та одна початкова) свою лікарню, свою товариську крамницю, свою баню і таке інше.

Майже всі члени спілки проходять курс сільсько-господарської школи. В школи, окрім дітей членів брацтва, приймаються і найбільше (90 зі 100) діти з окружних і більш далеких сел, але після 5-ти років науки більша половина сих учнів по своїй волі вступає в члени брацтва, і в сьому нема нічого дивного, бо дружне, лагідне життя брацтва по душі було всякому, а тим більше людям молодим, які тільки починали жити. Зараз дорослих членів (чоловіків і жінок) рахується у брацтві би т 300 душ, але биля сотні з них взято до війська.

Брацтво заснувалося ще в 1893 році по почину поміщика Неплюєва, а в 1900 році цей же поміщик передав брацтву у власність землю й усе господарство, що було на ній, але з умовою, що брацтво буде удержувати своїм коштом школи, лікарню, церкву. Не вважаючи на поставлені умови, з того часу, як брацтво взяло все господарство на свої плечі,—воно розвивалося й багатішало чим далі, то більше.

Брацтво всю свою засівну землю розбило на 10 полів, які обробляє по всім правилам агрономичної науки. Через те врожаї на полях брацтва бувають у

лвічі, а як коли й у тричі більші, ніж у окружних селян. Ліс також поділений був—одна половина на 100 частей, а друга на 50, і кожного року рубається по одній частині, і таким способом брацтво ніколи не могло лишитися без лісу.

Крім того брацтво розводить коней, рогату худобу, свиней, бжіл (більше 100 рямкових вуликів), дуже уважно захожується биля садівництва: має 5 дес. старого, 8 дес. молодого 15-ти літнього і 60 дес. ще молодшого саду від 2—8 літ.

Що до інших розділів господарства, то з них важно зазначити такі: брацтво має гуральню (винокурний завод), свою цегельню, переробляє свої боло-та (торф) на паливо торфобною машиною, переробляє овочі (плоди) на пастилу та смокву.

З машин та знаряддя брацтво має все, що потрібне для гарного, культурного господарства: плуги, сіялки, картоплесадилки, самокоси, самов'язки, дві парових молотарки і таке інше. Тут треба зазначити, що в брацтві, як і по інших великих господарствах, для обробітку засівної землі треба було менше машин та знаряддя, ніж скільки їх треба було б тоді, коли б та сама земля поділена була поміж дрібними господарствами: так, напр., один плуг обробляє тут 19 дес., одна борона—17 дес., сіялка—биля 150 дес. Для ремонту і виробу простішого знаряддя брацтво мало свою майстерню. Завідує машинами та знаряддем окремий чоловік, який видає їх на роботи і приймає назад.

Всім господарством порядкує „Господарська рада“ з 10 душ, котра обирає з себе 3-х членів правління, які і ведуть щоденну роботу порядкування господарством. Один член правління завідує лісовим господарством, другий—управитель—польовим і ін-

шими розділами господарства, а третій—голова правління—завідує конторою і наглядає за всім господарством.

В голові кожного відділу господарства стоїть окремий завідуючий, який вираховує, скільки треба що дня робітників на кожну роботу, і каже про це управителю, а управитель уже призначає наряди. Проте багато робітників працюють уже на своїх постійних місцях. Своїх робітників—членів брацтва—не стає для ведення всього господарства, і тому брацтву доводиться ще й наймати, але нарікати особливо за це на брацтво не можна, бо йому треба виплачувати з своїх коштів на удержання шкіл, церкви, лікарні, і крім того можна було б сподіватися, що, доповнюючись що року новими членами, учнями с. г. шкіл, брацтво через кілька років змогло б зовсім обходитись без найманої праці

Весь чистий прибуток від господарства поділяється так: з кожних 100 руб. іде: 10 руб. в основний, 10 руб. в запасний капітали, а останні 80 руб. по статуту повинні були записуватись на рахунки кожного члена брацтва, але брацтво уже давно порішило ці гроші повертати на гуртове господарство.

На сі гроші брацтво купило в Пермській губ. землі з лісом, що б там організувати відділ брацтва. Це ж було одною з важних причин того, що брацьке господарство чим далі то все більше розвивалося. Оскільки швидко воно розвивалося, показує вже й те, що валовий доход брацтва від 1901 року по 1912 рік збільшився від 104,000 руб. на рік до 207,000 р., се б то вдвічі. Добробут же членів брацтва такий, що дай Боже кожному нашому селянинові. Члени брацтва чисто одягаються, добре їдять, живуть в великих, чепурних, світлих кімнатах. Крім того брац-

тво живе доволі високим культурним життям. Тут мається велика бібліотека з багатим вибором книжок, на кожную «брацьку сім'ю» виписуються газети, по святam, а особливо зімою улаштовуються концерти, вистави, зібрання.

Оповідючи про сю спілку, ми не хотіли сказати сим, що по такому зразку треба тепер же скрізь організовувати хліборобські спілки серед нашого селянства: наше селянство неосвічене, а члени брацтва пройшли с. г. школи; в брацтві крім того зійшлися люде, котрі хочуть жити по християнські, а серед нашого селянства не так багато знайдеться людей, які б глибоко були проняті християнськими думками. Але все ж таки приклад описаної зараз спілки, показує, чого можна досягти в дружній гуртовій роботі, і ми віримо, що пройде небагато років до того часу, коли й наше селянство, набравшись знаття та свідомости і організувавшись в спілки, буде найбільше дбати про громадське, про спілкове добро і таким способом досягне добробуту й кращого життя.

Морозівська хліборобська спілка.

Останнє товариство, яке маємо тут описати, се є хліборобська спілка при селі Морозівці, Переяславського повіту на Полтавщині. В цю спілку, як і в Зазирківську та Воргольську, входять звичайні селяне, але ця спілка відзначається найбільше тим, що члени її вже більше дбають про гуртове господарство й завели вже де які гуртові машини та знаряддя.

Заснована ця спілка таким способом; биля Морозівки Переяславське земство мало свій хутір з землею, який перейшов до земства по завіщанню поміщика Баталіна. Цю землю земство довгий час здава-

ло якомусь арендатору. В 1912 році агроном намовив селян Морозівки, аби організували с. г. товариство, через яке і могли б самі арендувати земську землю. На це згодилось спочатку майже все село (124 зі 130 господарств), але коли треба було вносити гроші за аренду, то до спілки пристало 84 господарства.

Рішили обробляти землю гуртом і для того постановили, що б кожний член спілки постачав рівне число робітників, рівне число робочої худоби і всього, що треба для гуртової роботи. Врожай так саме порішили ділити рівно поміж усіма господарствами.

Чули Морозівські селяне, що сіялкою краще і вигідніше сіяти хліб, та по одинці якось не рішались затратити на неї гроші, а як тільки зорганізувалися в спілку, то зразу же купили собі одну сіялку, а другу позичило земство; купили також для виривання шкідливих рослин і для підпушування землі 10 екстерпаторів.

В другому році, а саме в 1913 земство зробило з Морозівцями умову на 6 літ. По сій умові товариству за плату в 1800 карб. на рік передавалася земля (250 дес.) комора, 2 сараї й клуня. Їся засівна земля повинна була розбитись 4 поля: пар, озимина, пропашне, ярина), при чому половину пара треба було удобрювати гноєм по 1200 пудів на десятину. Крім того земство мало право, коли б того було треба, ще до скінчення аренди взяти частину землі у спілки, заплативши за це неустойку; після скінчення аренди земство могло розпорятися арендою, як хотіло.

Коли про ці умови довідалися члени спілки, то багато з них покидало спілку, і з 84 господарств в товаристві лишилося 45. Вийшли здебільшого люде заможні, котрі мали своєї землі більше, ніж на них припадало гуртової. Вони гадали тільки, що спілка

дасть їм попас для худоби, але коли почули, що тут треба й гній вивозити й коли бідніші селяне почали настоювати, щоб вся гуртова земля, яку тільки можна орати, оброблялася, а не оставлялася на попаста на сіно, то багатші зараз же поспішили вийти, бо своє велике господарство їх звичайно перетягувало. Від 1913 року до цієї пори ще вийшло зі спілки 10 членів, більша половина котрих також була з заможніших (які мали більше як по 10 десятин своєї землі). Тепер у спільці осталося 35 членів з середнєземельних та малоземельних селян, які всьпівають справлятися і з своєю і з гуртовою землею. Кожний з сих 35-ти на круг мав своєї землі до вступу в спілку бия чотирьох з половиною десятин, а гуртової землі на кожного припадає 7 дес. з лишнім.

З цього можна бачити, що чоловік, котрий має своє велике господарство,—поганий товариш у спільці, бо йому треба найбільше дбати про своє господарство, а не про спілкове. Отже коли заводити нові спілки, то треба засновувати їх або з самих безземельних та малоземельних, або ж треба подбати, щоб великоземельні, що хочуть працювати в спільці, якось позбулися своєї землі, передавши її або до спілки, коли ця земля лежить поруч з товариською землею, або земельним комітетам на тих чи інших умовах.

Окрім заможних повиходили також де які з тих, котрі не могли постачати рівну долю робочої худоби та робітників, напр., ті, що не мали ні волів, ні коняки,

Коли виходила в 1913 році майже половина товаришів, то спільці довелося віддати їм 5 екстерпаторів, а за сіялку товариство сплатило грішми. Але скоро після того товариство таки докупило ще 5 екстерпаторів, а у земства позичило кукільницю, каток-

грудобій та борсну лучну. Подумувало товариство і про те, щоб купити гуртом бичків на відгодованне, та за війною якось не прийшлося цього зробити.

При налагодженні гуртового господарства спілці допомагав почасти своїми порадами земський агроном, і товариство багато де чого від його перейняло. Але завести правильний чотирьох-пільний плодозмін, як цього спочатку вимагало земство, так і не довелося, бо вся спілкова земля (250 дес.) до цього плодозміну мало підходила; лежала вона на низині, хліба часто замокали, більша половина землі була занята болотами та солонцями, та й увесь ґрунт був малородючим і малогодящим для пропашних рослин. Крім того земля лежала в 6-ти неоднакової величини шматках з неоднаковим ґрунтом.

Але не вважаючи на те, що ґрунт землі був дуже недобрий спілка вміла піддержувати врожай своїх полів у всякім разі не меншим від того, що давали поля окружних селян, а як коли, то й багато вищим. Так на приклад одного року після доброго угноєння озима пшениця в спілці дала на 3 десятинах 502 пуди; врожай же озимої пшениці у окружних селян ніколи не буває вищим, як 100 пудів на десятину,

Яка ж цьому могла бути причина? Та тільки та, що земля в гуртовім господарстві оброблялася краще, ніж у окремих селян, і це через те, що товариство слухало порад агронома та своїх тямущих людей і що тут всі повинні були працювати так, як того було треба: всі мусіли однаково глибоко орати, однаково добре і саме тоді, коли треба, розволочувати риллю, всі повинні були вивозити гній, — одним словом всі робили так, як це признає кращим розум всього товариства, а не так, як то кому захочеться, або не захочеться.

Для того, щоб всі члени спілки працювали однаково, кожний член повинен був, як і в Зазирківському товаристві, поставити на кожну роботу однакове число робітників та робочої худоби. Але тут справа не така проста: ясно, що вже для такої роботи, як сійба сіялкою, не треба, щоб всі члени посилали робочих та худобу; екстерпаторів також було тільки 10, а не 35, і коли екстерпаторами робили по черзі, то їм то не приходилось так, щоб всі члени випрацювали на екстерпаторах однакове число робочих днів, так що на екстерпаторах працювало, скажемо, всього 20 членів, або 20 членів працювало по одному дню, а 15 членів—по 2 дні. Через це треба було записувати робочі дні. Це робив голова спілки і що дня передавав ці записи писареві, який і заносив уже їх у книгу. Але товариство все ж таки старалося потроху вирівнювати число робочих днів у кожного члена, бо врожай треба було ділити рівно поміж усіма членами. Хтож не успів відробити однаково, той вносив товариству грішми по ціні робочого дня за кожний невідроблений день.

Отже ми бачимо, що хоч Морозівське товариство й подумалося до того, щоб записувати робочі дні, та не подумалося, щоб урожай ділити так, щоб той, хто більше робив, більше й діставав на свою долю. От через це й старалися, щоб однакове число людських і скотинячих робочих днів постачали всі члени товариства, не дивлячись на те, хто може поставити робітників та худоби більше, а хто менше. Через такий порядок, як уже сказано, де які найбільшні селяне не могли бути в спілці, бо в них не було ні волів, ні коняки. Через теж в де яких роботах багато часу гаялося дурно: так, наприклад, при молотьбі машиною кожний член спілки посилав по два робітники; значить для тієї самої машини посилалося один раз 90 душ (тоді,

як членів було 45), а другий раз 70 (як членів стало 35). Нічого б цього не було, як би на кожну роботу посилялося робітників, скільки треба і скільки хто може вислати, а врожай би потім ділити по числу вироблених днів.

Тут же врожай ділився таким способом. Після обмолоту найманою машиною зерно важилось, звозилось у гуртову комору, при чому краще оставлялося на насіння (по 10 пудів на десятину), а все інше потім по троху вибиралось членами спілки так, щоб кожний взяв рівну долю.

Крім того іноді частину врожая спілка відділяє для допомоги своїм членам, з котрими трапилось якесь нещастя. Напр., торік товариство подарувало 25 пудів жита, та сажінь соломи одному члену, у котрого згоріла клуня.

Іноді спілка допомагає грішми. Так цього року з грошей, що були внесені за невідроблені дні, дано було 100 карбованців одному членові, у якого пропала корова й віл.

Замість того, щоб відділяти частину врожая на гуртове господарство, спілка встановила, аби кожний член вносив що року три карбованці.

Порядкується спілка так. Загальне зібрання усіх членів спілки вибирає правління з 4-х душ, котрому й доручається турбуватись про порядок у спілці. Але перед кожною роботою голова правління скликає загальне зібрання членів спілки для того, щоб порадитись коли і як ту роботу зробити. Такі зібрання бувають разів 10 на літо. Голова ж правління призначає, кому на яку роботу виходити і слідкує, щоб всі члени постачили однакове число робочих днів.

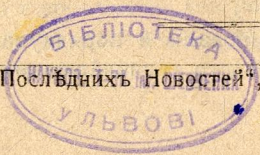
Так жили, працювали й порядкували морозівці, і після 5 років гуртового господарювання ті 35 госпо-

дарів, що йдосі zostалися в товаристві, добре взнали, яке то гарне діло спілка. Кожний з тих, не вважаючи на все те лихо, що принесла війна, що небудь придбав, працюючи в спілці, і став багатший не тими дешевими паперовими грішми, а став багатший господарством. Коли ми зложимо до купи все те, що за цей час прибавилось у господарстві кожного з 35 товаришів, то побачимо, що своєї землі прибавилось биля 42 десятин, коней 16 (збільшилось мало не вдвічі, бо до вступу в спілку було 20 штук), волів 12, корів 7, овець 24, хат поставлено 7, сараїв 5, комору 1. Особливо важно, що збільшилося число волів та корів тоді, як по всій Полтавщині число рогатої худоби ще й до війни зменшувалось, не кажучи вже про те, що всякі реквізіції також забрали худоби чимало.

Отже ми бачимо, що Морозівська спілка, не дивлячись на те, що ґрунт землі був дуже не добрий, і земля була в різних шматках,—зуміла налагодити гуртове господарство; не дивлячись на короткий строк аренди,—не побоялася придбати гуртові машини та знаряддя; допомогала своїм членам при нещасті і поправила добробут всіх своїх членів.

Але ми бачили також, що, коли хочемо засновувати нові спілки, то не все тут можна брати за зразок. Як саме треба організовувати спілки,—це вже можна почасті бачити, коли порівняти всі описані тут спілки. Але ми скажемо докладніше про це в другій книжці. Крім того скоро має вийти вироблений Генеральним Секретарством по земельних справах статут (устав) хліборобських спілок, по якому й треба закладати ці спілки.

О. Ситяський.

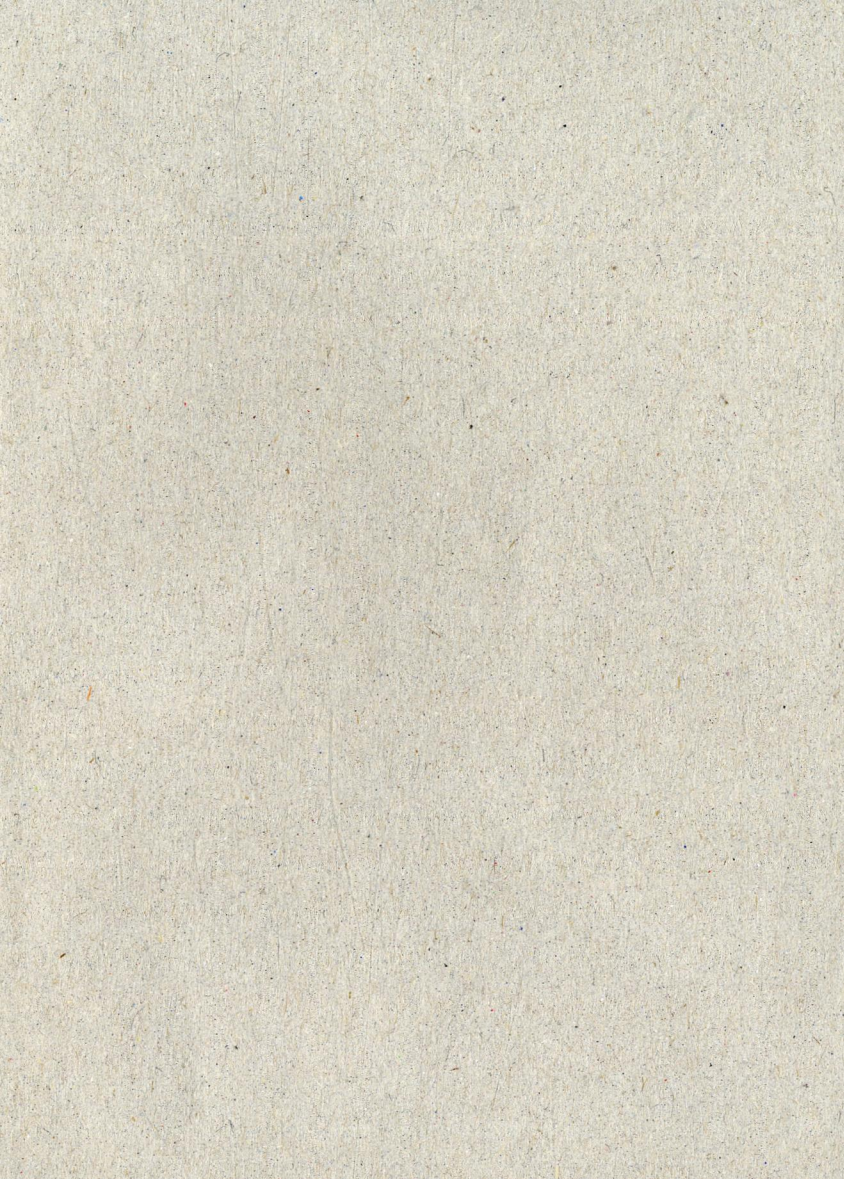
Ц. 35 к.

3844

1,02 (1986)

**Видання Генерального Секретарства по
земельних справах:**

- 1) Хліборобські товариства (спілки); короткий огляд спілок, значіння їх в земельній реформі та основи організації — О. Синявський.
- 2) Описання хліборобських товариств — О. Синявській.

PA 3488 y